

**Στα ίχνη του M.M. Bakhtin: Διαλογικότητα, Πολυγλωσσία και
Καρναβάλι
σε σύγχρονα βιβλία για παιδιά και νέους**
**Tracing M.M. Bakhtin's theories in contemporary children's
books:**

Dialogism, Heteroglossia and Medieval carnival

Τζίνα Καλογήρου (1), Βάσω Οικονομοπούλου(2)

(1) Καθηγήτρια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και της Διδακτικής της,
Π.Τ.Δ.Ε., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

gkalog@primedu.uoa.gr

(2) Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Τμήμα
Φιλολογίας, Α.Π.Θ.

vassoec@gmail.com

Abstract

The ideas of the Russian writer M.M. Bakhtin on the dialogic nature of the novel and on the carnivalesque have opened up new possibilities in reading and interpreting literary texts. According to M.M. Bakhtin, Dostoevsky was the inventor of the ‘polyphonic novel’ (‘polyphonic’ is virtually synonymous with ‘dialogic’). The ‘polyphonic novel’ is a novel in which a variety of conflicting ideological positions are given a voice and set in play both between and within individual speaking subjects, without being judged by an authoritative authorial voice. Bakhtin studied also the medieval carnival as a social celebration with subversive and populist character. Carnival has a revolutionary character as turns the class domination upside down, challenges and disintegrates the solemnity of those who are obsessed and possessed.

In this paper we examine the relevance of Bakhtin’s ideas with critical theories and with specific contemporary books for children. The concepts of “dialogism” and

“heteroglossia” have helped us to understand more profoundly and more completely literature in itself by connecting literary communication with concrete imaginative units and generic patterns. Literature, then, is not merely an ideational phenomenon, but has to be considered as a unique epistemological instrument that concerns intellectual, imaginative and ideological attitudes. In addition, the value of Bakhtin’s concepts is also relevant outside Bakhtin criticism, because it can easily be linked with issues that play an innovative role in contemporary children’s literature.

Key words: Bakhtin, carnival text, dialogism, heteroglossia, picture book

Το 1933, έτος που θεωρήθηκε ως η απαρχή της εποχής του μυθιστορήματος για τη νεοελληνική λογοτεχνία του μεσοπολέμου, ο Άγγελος Τερζάκης σημείωνε χαρακτηριστικά πως «το σύγχρονο μυθιστόρημα, βαθειά, πυκνά ζυμωμένο με τη νεότερη ψυχική ζωή μας, δύσκολα μπορεί να παραλληλιστεί με τα κλασικά πρότυπα. Έχει μια χαρακτηριστικήν ιδιομορφία, έντονα προσωπικό χαρακτήρα, και γι’ αυτό, από τα είδη του λόγου σαν το πιο νέο, παρουσιάζεται και το ικανότερο ν’ αντιπροσωπεύσει το σύγχρονο ζωϊκό παλμό» (Δημητρακόπουλος, 1990: 96). Οι συγγραφείς της λεγόμενης γενιάς του ’30, που καθιέρωσαν το μυθιστόρημα ως το κυρίαρχο λογοτεχνικό είδος και το χαιρέτησαν ως λογοτεχνική μορφή με ιδιαίτερα πρωτοποριακές συνδηλώσεις, εξέφρασαν συχνά εκτιμήσεις παρόμοιες με αυτές του Τερζάκη. Απόψεις όπως οι παραπάνω παρουσιάζουν εντυπωσιακή ομοιότητα με τις ιδέες του M.M. Bakhtin για το μυθιστόρημα ως είδος δυναμικό και πλουραλιστικό, ανοιχτό στην ετερότητα, συνδεδεμένο άμεσα με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Με το έργο του Bakhtin εισάγονται για πρώτη φορά στη θεωρία της λογοτεχνίας οι έννοιες της πολυφωνίας και της διαλογικότητας, έννοιες που αποτελούν κυρίαρχες κατηγορίες στον εν γένει φιλοσοφικό στοχασμό του Bakhtin.

Ο Ρώσος στοχαστής, μελετητής της λογοτεχνίας με ανθρωπολογικά και γλωσσολογικά ενδιαφέροντα, θεώρησε το μυθιστόρημα ως το λογοτεχνικό είδος που μπορεί να αναδείξει τη διαλογική φύση της γλώσσας, τον πλούτο και την πολυφωνία της ανθρώπινης έκφρασης. Το μυθιστόρημα είναι είδος εν τω γίνεσθαι, ρευστό και ιδιόμορφο, πολυφωνικά και πολυγλωσσικά διαστρωματωμένο, το οποίο βρίσκεται σε μέγιστη επαφή με το παρόν σε όλο του τον ανοιχτό και ανολοκλήρωτο χαρακτήρα (Bakhtin, 1995: 33). Η μονίμως ανοιχτή προοπτική του μυθιστορήματος έγκειται στο ότι το νόημα του μυθιστορηματικού λόγου δεν παράγεται από μία μεμονωμένη φωνή, αλλά προκύπτει από την αλληλεπίδραση των φωνών και την ύπαρξη ισηγορίας, η οποία εκφέρει το διάλογο.

Το μυθιστόρημα αναδύεται μέσα από τις νέες κοινωνικές συνθήκες των διεθνών και διαγλωσσικών σχέσεων και σηματοδοτεί ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές στην ιστορία των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η πολυφωνική ενορχήστρωση του μυθιστορηματικού λόγου προϋποθέτει τη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικο-πολιτισμικής συνείδησης και το πέρασμα σε μια νέα εποχή που χαρακτηρίζεται από πολυμορφία, ρευστότητα, γλωσσική πολλαπλότητα. Σύμφωνα με τον Bakhtin «η εποχή μας διακρίνεται από την εξαιρετική πολυπλοκότητα και εμβάθυνση της αντίληψης που έχουμε για τον κόσμο» (Bakhtin, 1995: 88) και είναι αυτά ακριβώς τα γνωρίσματα που ορίζουν την εξέλιξη του μυθιστορήματος, του πιο “ευλύγιστου” από τα λογοτεχνικά είδη, του είδους που αιωνίως αναζητά τον εαυτό του, αυτοαναλύεται και παρωδεί τις παρωχημένες ή απολιθωμένες προγενέστερες λογοτεχνικές μορφές.

Ο Ντοστογιέφσκι είναι ο εισηγητής του κατεξοχήν πολυφωνικού μυθιστορήματος και ο πιο γνήσιος εκφραστής της διαλογικότητας του μυθιστορηματικού λόγου. Η ιδιαιτερότητα της γραφής του Ντοστογιέφσκι, σε σχέση τουλάχιστον με τη (μονολογική) γραφή άλλων Ρώσων ρεαλιστών και ιδιαίτερα του Τολστόι, έγκειται στο ότι η συνειδησιακή πρόθεση του συγγραφέα-αφηγητή δεν καθορίζει ούτε υπερκαλύπτει τις συνειδησιακές προοπτικές των χαρακτήρων του μυθιστορήματος. Στα έργα του Ντοστογιέφσκι δεν υπάρχει λόγος τετελεσμένος, τελειωτικός, που να ορίζει με σταθερό τρόπο τα πράγματα και κυρίως την εικόνα του μυθιστορηματικού ήρωα. Επομένως, το ερώτημα “ποιος είναι αυτός;” δεν μπορεί να τεθεί, τουλάχιστον για τους ήρωες του ντοστογιεφσκικού μυθοπλαστικού σύμπαντος. «Εδώ τα μόνα ερωτήματα που τίθενται είναι το “ποιος είμαι εγώ;” και το “ποιος είσαι εσύ;”. Κι αυτά πάλι ηχούν στο εσωτερικό ενός ακατάπαυστου και ατελεύτητου εσωτερικού διαλόγου. Ο λόγος του ήρωα και ο λόγος για τον ήρωα ορίζονται από μια ατελεύτητη διαλογική σχέση με τον εαυτό του και με τον άλλο» (Bakhtin, 2000: 403).

Σύμφωνα με τον Bakhtin «να είσαι σημαίνει να επικοινωνείς διαλογικά. Όταν τελειώνει ο διάλογος τελειώνουν όλα» (Bakhtin, 2000: 405). Γι’ αυτό και ο διάλογος είναι (και πρέπει να είναι) ατελεύτητος, μέσο αιώνιας συμφωνίας, συνεύρεσης ή αντιπαράθεσης. Η γλώσσα, όπως και η ίδια η ζωή, χαρακτηρίζεται από διαλογικότητα. Δύο ή περισσότερες φωνές αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση της ζωής και της ύπαρξης. Σε μια ζωντανή συνομιλία η κάθε λέξη απευθύνεται άμεσα και φανερά προς μια μελλοντική απάντηση. Διαμορφώνεται από αυτό που έχει ήδη λεχθεί, αλλά την ίδια στιγμή δομείται από αυτό που δεν έχει ακόμη ειπωθεί, προσδοκώντας και προκαλώντας την απόκριση (Bakhtin, ⁵1987: 280). Η γλώσσα είναι ριζικά ετερογλωσσική (Bakhtin, ⁵1987: 280), αφού ενσωματώνει

πλήθος αντιτιθέμενες και κοινωνικο-ιδεολογικά διαμορφωμένες “φωνές”. Η θεωρία της διαλογικότητας θέτει στο προσκήνιο την αντίληψη ότι το νόημα του λόγου μας τρέφεται και ανανεώνεται διαρκώς μόνο μέσα από το διάλογο. Το νόημα υπάρχει μόνο όταν έρχεται σε επαφή με ένα άλλο νόημα - το νόημα ενός άλλου. Ο διάλογος ενεργοποιεί ένα ατελείωτο παιχνίδι ανασηματοδοτήσεων και επανερμηνειών, νοηματικών μεταθέσεων και εναλλαγών.

Ο Bakhtin μελέτησε, επίσης, με διεισδυτικότητα τις διάφορες μορφές της κωμικής λαϊκής παράδοσης αναδεικνύοντας τους εσωτερικούς δεσμούς που συνδέουν το λαϊκό γέλιο με τη γιορτή του καρναβαλιού, αυτή τη λαϊκή γιορτή για την ανακύκλιση των εποχών και την περιοδική αναγέννηση όλων των μορφών της ζωής (Bakhtin, 1968· Κιουρτσάκης, ²1985). Πιο συγκεκριμένα, στο βιβλίο του *Ο Ραμπελαί και ο Κόσμος του*, ο Ρώσος θεωρητικός ασχολήθηκε με τις αναπαραστάσεις του λαϊκού γέλιου και του καρναβαλικού στοιχείου στο έργο του Rabelais. Για τον Bakhtin το καρναβάλι, γιορτή με ανατρεπτική και απελευθερωτική δύναμη, είναι η αποθέωση της αμφισημίας, της ετεροπροσωπίας, της εναλλαγής των ταυτοτήτων. Φέρνοντας στο προσκήνιο την κραιπάλη, το γέλιο, την ελευθεριάζουσα συμπεριφορά και την άκρα οικειότητα, το καρναβάλι ανατρέπει την καθεστηκυία τάξη και τις ιεραρχίες της κοινωνίας. Το λαϊκό γέλιο, που πηγάζει θριαμβευτικά από το καρναβάλι, απελευθερώνει τον άνθρωπο από τα δεσμά του φόβου και από τους κοινωνικούς ή ηθικούς περιορισμούς και ταυτόχρονα απομυθοποιεί τη σοβαροφάνεια και την επισημότητα. Εντός των ορίων της καρναβαλικής φιέστας οι κατηγορίες του ιερού και του βέβηλου, του υψηλού και του χυδαίου, του “άνω” και του “κάτω” συγχέονται. Ο κόσμος του καρναβαλιού αντιτίθεται στον κόσμο της επίσημης μεσαιωνικής ιδεολογίας, έναν κόσμο ανυπόφορα ζοφερής εσχατολογίας. Οι καρναβαλικές φόρμες, στο σύνολό τους, απαρτίζουν έναν “κόσμο γυρισμένο ανάποδα” και αποτελούν ένα είδος τελετουργικής απομυθοποίησης της επίσημης ιδεολογίας.

Ο «γκροτέσκος ρεαλισμός» κυριαρχεί στο έργο του Rabelais και εν γένει στον κόσμο του λαϊκού γέλιου. Βασικό γνώρισμά του είναι η σωματική εικονοποιΐα, η υποβάθμιση των πάντων στο υλικό-χοϊκό επίπεδο, οι παντοειδείς αναφορές στο σώμα και ιδιαίτερα στα γεννητικά όργανα και τις εκκρίσεις τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα γκροτέσκου ρεαλισμού είναι η περιγραφή της γέννησης του Γαργαντούα, η οποία διανθίζεται με άφθονες «σκατολογικές» λεπτομέρειες (Bennett, 1983: 105-106).

Ο Bakhtin μελέτησε κυρίως την εποχή του Μεσαίωνα και της πρώιμης Αναγέννησης, όμως, καρναβαλικά στοιχεία μπορούμε να ανιχνεύσουμε στη λογοτεχνία όλων των εποχών (Κιουρτσάκης, ²1985: 172, Τζιόβας, 1993: 151-152) αλλά και στη σύγχρονη λογοτεχνία για

παιδιά (Stephens, 1992: 121-126). Οι ιδέες του Bakhtin χαρακτηρίζονται από μία ασυνήθιστη ευκαμψία, επιτρέποντας σε όσους τις χρησιμοποιούν να μαθητεύουν σε ένα ευρύ φάσμα γνωστικών περιοχών, όπως η φιλοσοφία, η γλωσσολογία, η θεολογία, κ.ά. Οι ιδέες αυτές αποτρέπουν μεταξύ άλλων την εμπλοκή της έρευνας σε μια ανιστορικού τύπου ανάλυση και την προσανατολίζουν προς την κατεύθυνση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της διαλογικότητας. Η έννοια της διαλογικότητας μάλιστα παρουσιάζεται ιδιαίτερα εφαρμόσιμη στη μελέτη πολλών καλλιτεχνικών φαινομένων, καθώς αφορά το σύνολο της καλλιτεχνικής παραγωγής. Είναι γνωστό για παράδειγμα ότι πολλές μελέτες έχουν γίνει (και η σχετική βιβλιογραφία διαρκώς αυξάνεται) για την ανάλυση των καλών τεχνών, της μουσικής, του κινηματογράφου, ακόμη και της γλυπτικής, υπό το πρίσμα των ιδεών του Bakhtin. Όπως έχει αποδείξει η Χρυσή Καρατσινίδου σε σχετική μελέτη της (Καρατσινίδου, 2001), οι θεωρίες του Ρώσου στοχαστή μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αναλυτικό εργαλείο για την προσέγγιση ποικίλων μορφών τέχνης. Για παράδειγμα, η ίδια έχει πειστικά προσεγγίσει το γνωστό -ιονεί αυτοβιογραφικό- πίνακα του Marc Chagall «Εγώ και το χωριό» με βάση την αρχή της διαλογικότητας (Καρατσινίδου, 2005: 128-134).

Τα καρναβαλικά κείμενα της παιδικής λογοτεχνίας χαρακτηρίζονται από περιπαικτική ή σατιρική διάθεση ή μια τάση υπονόμησης των κυρίαρχων ιδεολογιών. Χωρίς να καταφεύγουν σε λεκτικές ακρότητες (π.χ. υβριστικές λέξεις), χειρίζονται με εικονοκλαστικό τρόπο οικεία θέματα ή θίγουν θέματα ταμπού και, γενικότερα, μέσα από την τολμηρή και δημιουργική χρήση της γλώσσας και την ανασηματοδότηση λέξεων, θέτουν υπό αμφισβήτηση τις εξουσιαστικές μορφές ή δομές του κόσμου των ενηλίκων: γονείς, δασκάλους, πολιτικούς και θρησκευτικούς θεσμούς ή ορισμένες από τις παραδοσιακά ανδρικές ή γυναικείες αξίες της κοινωνίας, όπως η ανεξαρτησία και η ομορφιά (για τις εφαρμογές της θεωρίας του Bakhtin στην παιδική λογοτεχνία, βλ. Stephens, 1992· Mc Callum, 1999· Nikolajeva, 2010· Παπαντωνάκης, 2009).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα καρναβαλικού κειμένου μπορεί να θεωρηθεί το βιβλίο του Αντώνη Παπαθεοδούλου *Όχι, κυρία!* (εικονογράφηση Ναταλία Καπατσούλια, Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2013), στο οποίο το ευρηματικό λεκτικό παιχνίδι που επιστρατεύουν οι μικροί μαθητές αμφισβητεί με χιούμορ το λόγο της δασκάλας, αποδομεί τη σοβαρότητα του μαθήματος και ανατρέπει την ιεραρχία της σχολικής τάξης.

Το βιβλίο του Σάκη Σερέφα *Δρόμο παίρνω, δρόμο αφήνω* (εικονογράφηση Βασίλης Παπατσαρούχας, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013) είναι ένα ακόμη ανατρεπτικό και ιδιαίτερα ευρηματικό μεταπαραμύθι με στοιχεία αυτοαναφορικότητας στην αφήγηση. Ο συγγραφέας

χρησιμοποιεί λεξικούς συμφυρμούς (όπως «νυχτεγίδα», κ.ά.) και λογοπαίγνια, ενώ η αριστοτεχνική εικονογράφηση δένει τέλεια με το κείμενο και μάλιστα γίνεται και η ίδια κάποιες φορές αυτοαναφορική και διαδραστική (καλείται ο αναγνώστης να τη συμπληρώσει). Ο συγγραφέας αφηγείται την ιστορία ενός δρόμου που διαρκώς μεγαλώνει. Στην αρχή είναι μία τελεία, καθώς, όμως, η αφήγηση εξελίσσεται, ο δρόμος μεγαλώνει ατέρμονα και υποδέχεται τους ήρωες των γνωστών παραμυθιών. Πρόκειται για ένα βιβλίο που κατοπτρίζει στην ίδια τη δομή του τις τόσο προσφιλείς στη σκέψη του Bakhtin έννοιες τού διαρκώς ανοιχτού και αναγεννώμενου νοήματος, του ανολοκλήρωτου, του «μεγάλου χρόνου» (Bakhtin, 1986) που προεκτείνεται ατέρμονα προς το μέλλον, ενώ συνομιλεί διαρκώς με το παρελθόν.

Τα σατιρικά κείμενα θα μπορούσαν, επίσης, να χαρακτηριστούν -με την ευρύτερη έννοια- “καρναβαλικά”, εφόσον παρωδούν τις συμβατικές αντιλήψεις και ανατρέπουν τις δεδομένες ταξινομήσεις ή τις ιεραρχήσεις της πραγματικότητας. Τα έργα της σάτιρας ως γνήσια καρναβαλικά κείμενα αποδομούν τη σοβαροφάνεια και το πομπώδες ύφος, αποκαλύπτοντας πόσο σχετικές μπορεί να είναι οι κατηγορίες του «υψηλού» και του «χαμηλού», του «ευγενούς» και του «χυδαίου», του «ιερού» και του «βέβηλου». Είναι βιβλία που απομυθοποιούν τα στερεότυπα και προβάλλουν τη λυτρωτική απελευθέρωση από δόγματα και ιδεολογικούς κομπορμισμούς, στερεότυπα και ιδεοληψίες. Ένα τέτοιο κείμενο - για να αναφέρουμε ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα- είναι το σατιρικό ποίημα του Α. Λασκαράτου «Στο καλοκαίρι» (ανθολογείται στο *Με λογισμό και μ' Όνειρο. Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων, Ε' και ΣΤ' Δημοτικού*, Ο.Ε.Δ.Β., 1999), το οποίο αμφισβητεί την ευρύτητα διαδεδομένη αντίληψη για το θέρος ως την καλύτερη και την πιο ήπια εποχή του χρόνου. Η σάτιρα, είδος εικονοκλαστικό, αλλά, αξίζει να σημειώσουμε, ελάχιστα αξιοποιημένο στα επίσημα σχολικά εγχειρίδια (Ανδρειωμένος, 2003), εισάγει, σύμφωνα με τον Bakhtin, «στη στενάχωρη σοβαρότητα του ευγενούς ευθέως ύφους, το διόρθωμα του γέλιου και της κριτικής» (Κιουρτσάκης, ²1985: 168). Τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη ως κείμενο μπορεί να διαβαστεί αντιστικτικά προς το ποίημα του Ν. Γκάτσου «Μπαρμπαγιάννη Μακρυγιάννη» (ανθολογείται στο *Με λογισμό και μ' Όνειρο. Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων, Ε' και ΣΤ' Δημοτικού*, Ο.Ε.Δ.Β., 1999). Ο ετερογλωσσικός λόγος του Γκάτσου αναπτύσσει -με δήθεν παιγνιώδες και ανάλαφρο ύφος- διάλογο με το μακρυγιαννικό έργο, τοποθετώντας το στα σύγχρονα κοινωνικά συμφραζόμενα. Ο ποιητής διαπιστώνει ότι ο Μακρυγιάννης ως σύμβολο της αγνής, αυθόρμητης και αδούλωτης ψυχής του Έλληνα έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την ιδιοτέλεια και την υποκρισία των σύγχρονων

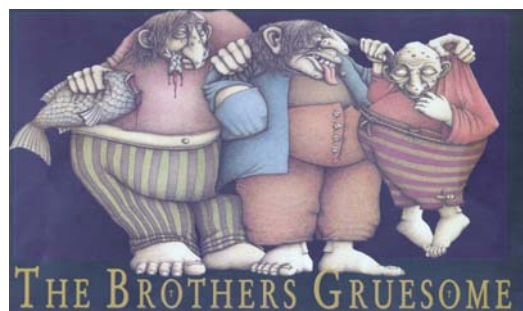
νεοελλήνων. Κείμενα ετερογλωσσίας και καταλυτικής σάτιρας είναι και τα ποιήματα του Μανούσου Φάσση (λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Μανόλη Αναγνωστάκη) στη συλλογή *Παιδική Μούσα* (Μπαζούκης, 2010-2011: 20-30).

Στην παιδική λογοτεχνία θα συναντήσουμε αρκετά κείμενα που πληρούν τις προδιαγραφές της -κατά Bakhtin- λογοτεχνικής πολυφωνίας - να σημειώσουμε ότι η πολυφωνία δε νοείται μόνο ως το πλήθος των διαφορετικών γλωσσικών ιδιωμάτων που συνυπάρχουν ή συμπλέκονται στο μυθιστορηματικό λόγο, αλλά ως το πλήθος των διαφορετικών ιδεολογιών ή κοσμοαντιλήψεων που διαλέγονται μεταξύ τους, φωτίζοντας αμοιβαία η μία την άλλη. Εντός του πολυφωνικού πεδίου της λογοτεχνίας αναδεικνύεται η πολλαπλότητα, η αντιφατικότητα και η εγγενής σχετικότητα της ζωής. Σε σύγχρονα βιβλία, όπως της Σοφίας Μαντουβάλου, *Το φουστάνι με τις πεταλούδες* (εικονογράφηση Κατερίνα Χαδουλού, Μεταίχμιο, 2013), της Γιώτας Κ. Αλεξάνδρου, *Χάρης και Φάρις* (εικονογράφηση Κατερίνα Χαδουλού, Βιβλιόφωνο, 2013) αλλά και του Βαγγέλη Ηλιόπουλου, *Και οι ιστορίες μεταναστεύουν* (εικονογράφηση Διατσέντα Παρίση, Πατάκης, 2009) προβάλλεται η γλωσσική και πολιτισμική ποικιλότητα της εποχής μας, η αρμονική συνύπαρξη-διασταύρωση διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων, η αποδοχή του διαφορετικού, η εικόνα ενός κόσμου ανθρωπιάς και παγκόσμιας αλληλεγγύης,

Ο Bakhtin, τελικά, μπορεί να θεωρηθεί ο «διανοούμενος του αμφίρροπου εγώ» (Τζιόβας, 2000α: 479) ή ο «φιλόσοφος του γίνεσθαι» (Τζιόβας, 2000β), αφού οι έννοιες στις οποίες στηρίζεται, δηλαδή ο διάλογος και το καρναβάλι, προϋποθέτουν την εκκρεμότητα, τη μεταβλητότητα, τη διαλεκτική συνύπαρξη αντιτιθέμενων στοιχείων. Στη μπαχτινική θεωρία ο κόσμος, η ζωή, ο άνθρωπος, το εγώ και οι άλλοι, αποκαλύπτουν διαρκώς τη θεμελιακή τους σχετικότητα, την εγγενή τους ατέλεια. Αναδεικνύοντας τη διαλογικότητα της γλώσσας, την πολυφωνική φύση της λογοτεχνίας και τη διαβρωτική καθολικότητα του καρναβαλικού πνεύματος, ο Bakhtin μπορεί, επίσης, να θεωρηθεί ο αντιπροσωπευτικότερος στοχαστής της σύγχρονης εποχής, η οποία χαρακτηρίζεται από πολυπολιτισμικότητα και ιδεολογικό πλουραλισμό: «Η νέα πολιτισμική συνείδηση [...] ανθίζει μέσα σ' έναν κόσμο ο οποίος έχει γίνει ενεργά πολυγλωσσικός μια για πάντα. Η εποχή όπου οι εθνικές γλώσσες συνυπάρχουν χωρίς να επικοινωνούν η μια με την άλλη έχει τερματιστεί. Οι γλώσσες φωτίζονται αμοιβαία, γιατί μια γλώσσα δεν μπορεί να έχει συνείδηση του εαυτού της παρά μονάχα στο φως μιας άλλης [...]. Όλα έχουν τεθεί σε κίνηση, όλα έχουν μπει σε μια διαδικασία δυναμικής αλληλεπίδρασης, όλα φωτίζονται αμοιβαία» (Bakhtin, 1995: 34-35).

Θα κλείσουμε αυτήν τη σύντομη παρουσίαση με την αναφορά σε ένα γνήσια καρναβαλικό κείμενο που συνομιλεί με τον Francois Rabelais και τη μορφή του Γαργαντούα (*La vie de Gargantua et de Pantagruel*), αυτού του αδηφάγου γίγαντα με τον τεράστιο καταπιώνα, στο στόμα του οποίου πέφτουν αμέτρητα κοπάδια αμνοερίφια, βαρέλια κρασί και όλων των ειδών τα φαγητά και τα ποτά. Πρόκειται για το εικονοβιβλίο, σε εικονογράφηση του Τσέχου ζωγράφου Drahos Zak και κείμενο της Suzan Elgar, *The Brothers Gruesome* (Angus & Robertson, 2000).

Η εικονογράφηση παραπέμπει έντονα στη μεσαιωνική εποχή και ειδικότερα στο στοιχείο του grotesque, όπως αυτό αποτυπώνεται στις αναπαραστάσεις δύσμορφων όντων σε μεσαιωνικά χειρόγραφα. Ο μεσαιωνικός χαρακτήρας του αφηγήματος, άλλωστε, είναι έντονος, αφού παραπέμπει στο θεολογικό λόγο περί επτά θανάσιμων αμαρτημάτων και ειδικότερα στο αμάρτημα της λαιμαργίας (*gula*). Η εικονογράφηση ανακαλεί πίνακες του P. Brueghel του Πρεσβύτερου και του Hieronymus Bosch (βλ. για παράδειγμα το τρίπτυχο *Ο Πειρασμός του Αγίου Αντωνίου*, λάδι σε ξύλο, c. 1490-1500) και προβάλλει έναν κόσμο ριζικά αλλιώτικο και αντεστραμμένο, όπου όλα τρώγουν και τρώγονται. Οι τρεις απεχθείς και αδηφάγοι αδερφοί του βιβλίου στο τέλος καταβροχθίζονται από ένα άλλο, ακόμη πιο μεγάλο, άγριο και πεινασμένο τριχωτό τέρας. Κυριαρχεί η έννοια του σώματος, η υλικότητά του και οι λειτουργίες του.

Suzan Elgar, *The Brothers Cruesome*, illustrated by Drahos Zak, Boston, Mass.: Houghton Mifflin, 2000.

Suzan Elgar, *The Brothers Cruesome*, illustrated by Drahos Zak, Boston, Mass.: Houghton Mifflin, 2000.

Οι έννοιες που επεξεργάστηκε ο Ρώσος στοχαστής είναι γενικότερα πολλαπλώς χρήσιμες όχι μόνο στη μελέτη της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους αλλά και στη διδακτική της λογοτεχνίας. Κάθε έργο είναι σαν να συμμετέχει σε διάλογο με το να προκαλεί την ανταπόκριση του μαθητή-αναγνώστη, αλλά και τη γόνιμη διαλογική επικοινωνία μεταξύ συναναγνωστών. Ο διάλογος αναδεικνύει την ανάγνωση ως γίνεσθαι, ως ανοιχτή, μη παγιωμένη διαδικασία, που ανανεώνεται διαρκώς μέσα από την εναλλαγή των υποκειμένων, των συνθηκών επικοινωνίας, των ιστορικών και κοινωνικών συμφραζομένων. Αλλά και η συστηματική ανάγνωση ανατρεπτικών διαλογικών-καρναβαλικών κειμένων μπορεί να βοηθήσει τους νεαρούς αναγνώστες να γίνουν περισσότερο κριτικοί, περισσότερο ενεργητικοί στην παραγωγή νοημάτων, ανθιστάμενοι στη μονοφωνία και την παντοκρατορία του μοναδικού νοήματος, ικανοί να διακρίνουν τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που μπορεί να ενυπάρχουν στο κείμενο. Θα λέγαμε ότι τα καρναβαλικά κείμενα καλούν τους αναγνώστες - όπως και ο Rabelais στο προοίμιο του Γαργαντούα- να είναι κριτικοί με αυτά που διαβάζουν, να τα διαβάζουν «σα να 'ναι σκύλοι κι εκείνα κόκαλα μεδουλωμένα». Κι αυτό το μεδούλι, υπόσχεται, «θα τους αποκαλύψει μυστικά και μυστήρια, σχετικά με τη θρησκεία, αλλά και την πολιτική κατάσταση και την οικονομική ζωή» (Ραμπελαί, 2012: 55).

Τα καρναβαλικά κείμενα αποκαλύπτουν τα μυστικά και τα μυστήρια αλλά και τις αντιφάσεις και τις παραφωνίες του κόσμου μας, με όλη την πολλαπλότητα και την πολυμορφία του. Προσφέροντας λύτρωση από τα δεσμά της σοβαροφάνειας και μία άνευ ορίων και άνευ όρων ελευθερία, αντιστέκονται στο δογματισμό, προβάλλουν τη σχετικότητα

της ανθρώπινης εμπειρίας και προσβλέπουν στο μέλλον, στον ατέρμονο μεγάλο χρόνο μέσα στον οποίο θα διαιωνίζεται ακατάλυτη η ίδια η ανθρώπινη ζωή.

Βιβλιογραφία

- Ανδρειωμένος Γ., 2003, *Η Σάπιρα στην Εκπαίδευση. Ανδρέας Λασκαράτος και Γεώργιος Σουρής*, Αθήνα: Πορεία.
- Bakhtin M.M., 1968, *Rabelais and his World*, translated by H. Iswolsky, Cambridge, Mass: MIT Press.
- Bakhtin M.M., 1986, *Speech Genres and other late Essays*, edited by C. Emerson and M. Holquist, translated by V. W. Mc Gee, Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin M.M., ⁵1987, *The Dialogic Imagination*, edited by M. Holquist, translated by C. Emerson - M. Holquist, Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin M.M., 1995, *Έπος και Μυθιστόρημα*, μετάφραση Γ. Κιουρτσάκης, Αθήνα: Πόλις.
- Bakhtin M.M., 2000, *Ζητήματα της Ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*, μετάφραση Αλ. Ιωαννίδου, επιμέλεια Β. Χατζηβασιλείου, επίμετρο Δ. Τζιόβας, Αθήνα: Πόλις.
- Bennett T., 1983, *Φορμαλισμός και Μαρξισμός*, μετάφραση Σπ. Τσακνιάς, Αθήνα: Νεφέλη.
- Δημητρακόπουλος Φ., 1990, *Η Πρωτοπορική Κίνηση του '30 και το Μυθιστόρημα*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Kalogirou T. - Economopoulou V., 2003, «History, Culture, Folklore and Fantasy in Contemporary Greek Children's Friction», *Realismo Social y Mundos Imaginarios: Una Convivencia Para el Siglo XXI*, editores J.S.F. Vázquez, A.I. Labra Cenitagoya, E. Laso y Leon, Universidad Alcala, 295-308.
- Καρατσινίδου Χρ., 2005, *Η Αναγέννηση του Νοήματος. Ο Μιχαήλ Μπαχτίν και η Σύγχρονη Πολιτισμική θεωρία*, Αθήνα: Ίνδικτος.
- Καρατσινίδου Χρ., 2001, «Η λογοτεχνία και η τέχνη στο φως της διαλογικότητας», *Ίνδικτος*, τ.15, Δεκέμβριος, 291-301.
- Κιουρτσάκης Γ., ²1985, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι Ρίζες και οι Μεταμορφώσεις του Λαϊκού Γέλιου*, Αθήνα: Κέδρος.
- Κιουρτσάκης Γ., 2003, *Η Τρελή Σοφία ή τα Ανίερα Ιερά. Δοκίμιο για το Καρναβάλι και τη Γλώσσα του*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Mc Callum R., 1999. *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction: The Dialogic Construction of Subjectivity*, London and New York: Routledge.

- Μπαζούκης Αλ. Δ., 2010-2011, «Υστερόγραφο στον Μανούσο Φάσση. [Με τον τρόπο του Μ.Α.]», *Παρέμβαση*, τ. 155, Χειμώνας, 20-30, www.schools.ac.cy/eyliko/mesi/.../ysterografo_manouso_fassi.pdf (ανακτήθηκε στις 15 Μαΐου 2014).
- Nikolajeva M., 2010, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*, London and New York: Routledge.
- Παπαντωνάκης Γ.Δ., 2009, *Θεωρίες Λογοτεχνίας και Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις Κειμένων για Παιδιά και για Νέους*, Αθήνα: Πατάκης.
- Ραμπελαί Φρ., 2012, *Γαργαντούας και Πανταγκρούελ*, μετάφραση Φ. Δρακονταειδής, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Σκλόφσκι Β., 1995, «Η τέχνη ως τεχνική», *Θεωρία Λογοτεχνίας, Κείμενα των Ρώσων Φορμαλιστών*, επιλογή-παρουσίαση Τσ. Τοντόροφ, πρόλογος Ρ. Γιάκομπσον, μετάφραση-προλογικό σημείωμα Η.Π. Νικολούδης, φιλολογική επιμέλεια Α. Τζούμα, Αθήνα: Οδυσσέας, 90-111.
- Stephens J., 1992, *Language and Ideology in Children's Fiction*, London and New York: Longman.
- Τζιόβας Δ., 1993, *Το Παλίμψηστο της Ελληνικής Αφήγησης. Από την αφηγηματολογία στη διαλογικότητα*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Τζιόβας Δ., 2000α, «Η αισθητική της άλλης φωνής και η άρνηση της τελεολογίας», επίμετρο στο Bakhtin M.M. *Ζητήματα της Ποιητικής του Ντοστογιέφσκι*, ό. π., 465-499.
- Τζιόβας Δ., 2000β, «Ένας φιλόσοφος του γίνεσθαι», εφ. *Το Βήμα*, 9/7.